

Гельсий
Зайниев

«Мурыштет тыйын лекше у сем»

Шабдар Осып: палыме да палыдыме

Кызыт марий сылнымутын эн тўналтыш, эн уста енге-влак нерген ойлымо годым Сергей Чавайн почеш кокымшо верыш М.Шкетаным шындат. Но Яков Павлович шкеже ты шотышто вестўрлў шонымашан лийын. 1927 ийыште ик статьяштыже серен: *«Чавайн, Н.Мухин, Сави, Шабдаров... деч посна ме, возаш тўналше-влак, мом ыштен кертыва? Нунын деч посна марий литератур уке, лийынжат ок керт»*. А Яныш Ялкайн йылме конференцийыште (1937 ий январь) каласен: *«Шабдар является одним из передовых писателей нашего времени»*.

Шабдар Осып (Иосиф Архипович Шабдаров) 1898 ий 27 мартыште Изи Лужалу ялыште (кызыт Шернур район) йорло кресаньык ешеш шочын. Возкалаш 1918 ийыште тўналын. Изинек ава деч посна кодшо Осып эл дене пырля кушкын, айдемын көргў чонжым, шонымыжым, йырым-йыр шолшо илышым мут дене сўретлен ончыкташ тыршен. Да тидым ышташ тунем шуын! Но тудын ўмыр мурыжо пелед шумо жапыште кўрылтын...

М.Шкетанын саде статьям возымо жапыште (1923—1927 ийлаште) Иосиф Архипович Кужэнер школьный городок манмаште туныктен, кум ий тудын вуйлатышыжлан шоген. Шабдаровмыт Кужэнерыш кумытын (ватемарий да изи Рита) миенит, тушто илыме жапыште Альберт, вара Эрик шочыныт. Нунын авашт, Анна Алексеевна, У Торъял вел Кугу Овалже ялын ўдыржў лийын. А тудын ялысе йолташыже Овдоки Веру (Вера Евдокимовна) шке ял каче Никита Сапаевлан марлан лектын. Огай, Сапаевмытат ик эргыштан Эрик лўмым пуэныт. А тудыжо марий калыкын историйыштыже икымше оперым возен. Эрик Шабдароват музыклан шўман лийын, кужу жап СССР Кугу театрын хорыштыжо мурен.

Ончык пурен, теве мом каласен кодаш кўлеш. «Акпатыр» оперын икымше кыдежше ямде лиймек, тудым Марий автономийлан 40 ий темме вашеш, 1960 ий 3 ноябрьыште, музыкальный училищын концерт залыштыже мурен, шоктен да модын ончыктымо. Тыгодым кугыжан офицерын партийжым Моско гыч лўмынак ўжмў Эрик Иосифович Шабдаров мурен. Тудо оперын авторжо деч вич ийлан кугурак лийын.

Кужэнер школ вуйлатыше Иосиф Архипович Шабдаров мер пашалан ятыр жапым ойырен, ялысе культурым нўлтымашке, кресаньык илышым уэмдымашке самырык тукумым ушаш тыршен. Яллашке тўшкан лектын,

тусо ўдыр-рвезе-влакын вийышт дене түрлө пайремым ямдылаш да эр-тараш полшенит. 1928 ий июнышто тыгай сомыл дене Кугу Чарнур ялыш (кызыт Кужэнер район) мийымышт нерген «Йошкар кече» газет возен. Але марте Кугу Чарнурышто Семыкым эре тошто семын эртаренит гын, уна-влак тудым Йошкар пеледыш пайремыш савыренит, ойлалтын тушто.

Тўналтышлан ял покшелне «нигунам уждымо» митинг лийын. *«Тушто Кужэнер школ вуйлатыше Шабдаров йолташ Пеледыш пайрем нерген докладым ыштыш. Митинг пытыменге, ял шенгелан түрлө модмашым, кап-кыл тазандымым (физкультурым) ончыктышт»,* — возен газет. Вара тўмыр-шўвыр сем почеш тўшкан куштеныт, а кастене Сергей Чавайнын «Окса тул» комедийжым модын ончыктеныт, пытартышлан концерт лийын. Погынышо ен-влаклан чылажат моткоч келшен. Уло ял калык уна-влакым тауштен ужатен, тыгай поро паша дене весканат толза манын каласен.

Кугу Чарнур могырыш корным утларак такырташ изи огыл амал лийын: тыште Шабдар Осыпын ватыжын шўжарже, Маргарита Алексеевна, илен.

Илышыште сай ден удаже чўккыдынак йыгыре коштыт. Тыге лийын Шабдар Осып денат. Пўсö шинчан тергызе-влак Кужэнер школын пашаштыже экшыкым кычал муыныт да вуйлатыше-влакым судыш пуэныт. «Йошкар кече» газет тидын нергенат серен:

«Кужэнер школьный городок манмаште ўмаште шыжым Шернур КИК (кантисполком — Г.З.) озанлык паша корныжым терген налаш комисымы колтен ыле. Комис пеш шуко йўрдymашым муын. Школ вуйлатыше-влак поян торговой дене родым кученыт, нунын шылым, ложашым, молымат шерге ак дене наледеныт. Документыш шергын налме ак деч пудлан 10 ырший гыч мойн ешарен шындыныт, шояк распискым ыштылыныт. Вургемым мойн кооператив-влак шулдын ужалат ыле гынат, торговой деч наледеныт. Тыге казна оксам арам кышкеныт. Школ вуйлатыше-влак Шабдаров, Нагаев, Басов, Мосолов судыш верештыч.

Сентябрьын 28-29-же Шернур кантонысо калык суд, тиде пашам терген налмек, титаканлан шотлен, тыге пунчале: Шабдаров ден Басовым 1 ий да 6 тылзылан петыраш, Нагаевым 1 ий да 3 тылзылан петыраш, Мосоловым — 6 тылзылан. Мосоловым амнистий шот дене огыт петыре. Тиддеч посна, кунар уто-ситым городоклан ыштен улыт, тудым кычал лукташ».

«Кестен» шоялўман енын тиде возымыжо 12 октябрьыште савыкталтын. А 14 ноябрьыште ты газетешак «Шабдаров титакан огыл» увер лектын: «Йошкар кечын» 106 №-еш Кужэнер школ вуйлатыше-влакым судитлыме нерген возымо ыле. Школ вуйлатыше Шабдаровым 111-ше статья почеш 1 ият 6 тылзылан петыраш ыштеныт улмаш. Шабдаров кундем судыш вуйым шийын. Ноябрьын 6-жо облсуд тиде пашам терген налят, Шабдаров И.А. йолташын ниюгай титакшат уке, садлан тудым титаклыме гыч лукташ манын пунчале».

Теве тыге чын сенен, яндар чонан туныктышын да вуйлатышын лўмжым амырташ шонышо-влак окмакыш лектыныт. (И.А.Шабдаров Кужэнер школ вуйлатышылан 1928 ий 1 сентябрь марте ыштен).

«КРИТИКЛАН ДОКТОР ГАЙ ЛИЙМАН»

Шабдар Осып тудын мурпашаштыже шем тамгам муаш да пуэн оварташ тўчышö-влакланат карум пуаш öрын шоген огыл. Эше ялт самырык Олык Ипай 1930 ийыште возымо «Ойган мурызо» («Марий ял» газет) ден «Марий поэзий кушкеш мо?» («У вий» журнал) статьялаштыже Иосиф Архиповичым пўшкылын, у элын кушмым моктышаш олмеш тый шўм-чон

лирикыш лупшалтынат манын шылтален. «Ипай шольылан» сылнымут журнал гоч вашештышыла, О.Шабдар тиде критиклан гына огыл, моло тергызыланат пеш кўлешан икмыняр ой-канашым пуэн: *«Книга-влакым шерын, лудын лек, уш-акыл ден кумылетым пўсö кўзö гай шумен ягылте, вара мастар доктырла марий сылнымутышто сусыржым, шўйшыжым пўч-кеден лук, таза верым ит логал, таза пўйым кўрышт ит кышке. Тыгерак ыштет гын, илышлан кугу пайдам ыштет, «доктыр» лўметат кўшкö кўза».*

Варарак тудо Олык Ипайлан ынде классикыш савырныше эпиграмм-мым пöлеклен: *«Трактыр, трактыр, трактырлане, Айда,Ипай,тек йўклане, Поэт семын поэтлане, Коло вич гана ударлане... Кагаз... валне. Но лудшо енын тый шинчажым Мут пурак ден ит левед, Эртак йўк ден тудын пылышым Сонгыргымеш ит кушкед. Йўк шенгелне шонымашым Келгым, че-верым лукман, Ушлан, шўмлан логалшашын, Йылмым сылнын шумыман».*

Шабдар Осыпын чумыр пашаже шемер илыш дене чак кылдалт шоген. Марий автономный областысе Совет-влакын луымшо погыныштым (1934 ий декабрь) «Мемнан пашана» почеламут дене саламлен, тудым 25 декабрыште лийше заседанийыште трибун гыч лудын пуэн:

Таче тыште поэт
Йўкан шўмым почеш,
Тудын йылме уста,
Тудын шўмжö ура...
Уста мут ден, поэт,
Тыят лўшкö виян,
Йыр йонгалт,
Эрык муро куат!..

Тиде съездыште ойлымыж годым Горьковский крайисполком председателын алмаштышыже Л.С.Спасов шке докладшыкыже Шабдар Осыпын почеламутшо гыч икмыняр корным пуртен. Погынышто Иосиф Архипович Шабдаровым да Владимир Алексеевич Мухиным Совет-влакын кумшо краевой съездшыкышт делегатлан сайленыт (тунам, ушештарена, Марий автономный область Горьковский крайын ужашыжлан шотлалтын).

Совет-влакын луымшо погыныштым Олык Ипаят Шабдар Осып семынак шкенжын образный шомакше дене саламлен. Варажым нунын сылнымут корнышт йыгыреак шуйналтын. 1936 ий шошым кум поэт (Сергей Чавайн, Шабдар Осып да Олык Ипай) Марий автономийын 15-ше идалыкше вашеш «Чоткар патыр мур» поэмым Сталинлан пöлек семын возеныт.

ПИСАТЕЛЬ-ВЛАК КУЗЕ ИЛАТ ДА ПАШАМ ЫШТАТ?

Вес ийжылан шошым, 1937 ий 9 мартыште, ВКП(б) Марий обком марий литературышто кызыт мо лийын шогымо нерген погынымашым эртарен. Тушто ойлымыж годым Иосиф Архипович творчестве илышын йодышлажым келгын почын пуэн, негыздымын орлымо деч йолташыже-влакым арален налын. Оратор ончыктен: писатель-влакым вурсаш веле огыл кўлеш, нунылан полшен шогыман, лектышан пашаштлан йöным ыштыман. Писательын тиде мутшо але марте тудын шкенжынат, шымлызе-влакынат ик книгашкыштат пурен огыл. Ойлышо енын шонымашыже эн тичмашын койжо манын, шукертсе протоколышто возымым марландыдеак кодена:

«... Нельзя сказать, что писатели ничего не делают. Если взять выход книг здесь и в Москве, вот недавно вышел роман Чавайна, Ялкайн выпустил две книги, я приготовил книгу. Так что нельзя сказать, что писатели

ничего не делают. Дело в том, что это проходит самостоятельно, помимо организационного руководства правления ССП (Союза советских писателей), а это очень плохо.

Большая работа проведена к Пушкинским дням. Я с большим удовлетворением выступил на пушкинском пленуме в Москве и отметил, что мы не отстаём от других краёв и республик.

Это все хорошо, но опять-таки тут руки писательской организации не чувствуется. Произведения Пушкина на марийский язык переводили Ипай, Чавайн и я, в общем, выпустили 7 книг, но эта работа идет таким образом, что руководства ССП не чувствуется.

В отношении работы с начинающими писателями. Если говорить, что ничего не делается, это неверно. С осени я просмотрел 100 рукописей, но опять-таки получается работа отдельного писателя. Я знаю, что тов. Чавайн и тов. Эрыкан тоже ведут эту работу, но она никем не учитывается. Значит, выходит, дело идёт не так, как нужно — планомерно, организовано.

Надо отметить, что у нас часто бывают собрания, мы критикуем и на этом ставим точку. Мне кажется, точку ставить не следовало бы. Критиковать надо, но не надо ограничиваться этим, надо оказывать соответствующую помощь писателю, а такая помощь могла быть.

Почему же в конце концов нас так ругали, а все же дело не движается? Мы страшно этим озадачены. Мы как будто обновили правление, имеем платного секретаря, а все же дело не движается. Конечно, дело не в секретаре. От того, что мы будем иметь секретаря, конечно, дело не пойдет.

Тов. Карпов загружен работой, да еще в театре сам начинает играть. (Прокопий Карпов-Пүнчерский иканаштак Писатель ушемым да Маргос-театрым вуйлатен — **Г.З.**). Мне кажется, дело руководства писательской организацией — чрезвычайно ответственное дело, тем более ответственное в наших условиях — в условиях почти развала работы писательской организации. Нам нужно иметь определенное лицо, целиком руководящее этим делом.

Я, товарищи, сталкивался с писательскими организациями других краёв и республик. Я знаю, что в других краях и республиках имеется определенное лицо — это председатель правления или ответственный секретарь, которые целиком только этим и занимаются. Они получают определенную ставку. Например, я знаю, в Ивановской области ответственный секретарь правления ССП получает 600 рублей в месяц. Так что и нам надо поставить дело таким же образом, без этого нельзя. Должно быть определенное лицо, занятое только этой работой. Вот, мне кажется, первое практическое мероприятие.

Второе, товарищи, надо все же подвести определенную материальную базу. Тов. Карпов за работу в ССП особой платы не получает (не осудите это как особую материальную тенденцию), все же в порядке общественной нагрузки такую работу давать нельзя. (Тыгутлаште колышт шинчыше-влак кокла гыч иктыже, ВКП(б) Йошкар-Ола горком секретарь Егоренко, верже гыч кычкыралеш: «Но ведь не в этом причина плохого руководства»). Это основной причиной не является, но это одна из причин.

Возьмите, товарищи, вопрос организации литературных консультаций. Или вот в прошлый раз с большим трудом разыскали помещение для проведения собрания. А ведь писатели должны иметь соответствующий уголок, библиотеку, чтобы они туда ходили, чтобы могли собираться для обсуждения творческих вопросов. У нас сейчас такого уголка нет. Конечно,

это не основная причина, но это оказывает серьёзное влияние, поэтому писательский уголок надо иметь.

Дальше такой вопрос. Он задевает не только лично меня, но и других писателей. Это — вопрос о разгрузке писателей от дополнительных нагрузок. Вопрос об этом ставился, но до сего времени решения не получил. Ведь у нас писателей, занимающихся только писательским творчеством, почти нет (кроме Олыка Ипая, Чавайна). Вот, скажем, у меня большие творческие планы. Я заключил договор с тов. Карповым, но ничего не сделал, потому что имею нагрузку в пединституте, да еще облоно меня нагружает. Посудите, товарищи, сколько же у меня остаётся времени для творческой работы? Вот в прошлый раз освободили нас от других работ на 5 дней, и мы написали письмо тов. Сталину. (Тыште 1936 ий шошым «Чоткар патыр мур» поэмым кум авторын — Сергей Чавайнын, Шабдар Осыпын да Олык Ипайын — пырля серымышт нерген ойлалтеш — **Г.З.**).

Тут, мне кажется, идёт речь не о всех писателях, а о тех, которые располагают большим творческими планами. Надо этих писателей как-то разделить. Нельзя ставить этот вопрос вообще, надо вести речь об отдельных писателях конкретно.

Теперь — последний вопрос, на котором хотелось бы здесь остановиться. Я имел беседу на пушкинском пленуме с рядом писателей. Они говорят, что у них часто бывают совещания с руководителями. Мне кажется, что и нам было бы полезно проводить такие совещания, которые бы имели значение в смысле постановки перед писателями творческих задач, кого подбодрить, кого покритиковать. Если бы мы такие совещания с руководителями созывали один-два раза в год, это помогло бы в работе писателей».

Обкомын эртарыме тиде канашымашым тусо агитаций, пропаганде да печать отделым вуйлатыше Кобозов вўден, тудак автор-влакын шке пашам чот луштарымышт да писатель организацийын шолдыргымыш нерген ойлен. Тыгодым Карповым поснак чот шылтален. А Шабдар Осып пашаште улшо экшыкым пытарышашлан мом ышташ кўлмым ончыктен.

Тиде погынымаште партчиновник-влак деч посна Андрей Кашников («Марийская правда» газет), Георгий Голубкин (Мароблиздат), писатель-влак Прокопий Карпов, Михаил Калашников, Олык Ипай, Анатолий Айзенворт, Николай Бирюков (руш поэт) лийыныт.

Но тыште луктын каласыме кўлешан ойым илышыш пурташ нигў вашкен огыл. А репрессийын ораваже утыр виянрак пўрдын. Чекист-влак ик писатель почеш весым тюрьмашке ошкылыктеныт. 1 июньышто черет Шабдар Осып дек толын шуын...

Закондымо суд («тройка») чыным муаш шагалже годым тыршен, тудын ончыко шогалтыме чыла еным я пуля йымаке, я концлагерьыш колтен. Йонылыш приговорым корандаш ончычсо (1928) ийысе семын ик тылзе огыл, а коло талук кўлын. Шучко пунчалым эсогыл кок кече гычак корандат гынат, нимогай пайдаже огеш лий ыле: тунам «титакан-влакым» нимыняр юватылде лўеныт. Шабдар Осыпат тидын деч утлен кертын огыл. А вет тудо ўмыржў мучко эн волгыдо шонымаш дене илен, пашам ыштен да возен.

Мурыштет тыйын лекше у сем,
Стройко йўк ден чоналтше мутет.
У айдем нерген лийже поэм,
Колхоз нур гай пеледше стихет...

ШАБДАР ОСЫП — ДРАМАТУРГ

Пале, О.Шабдар драматургийланат жапым ойырен. Шкеже 1929 ийыште тидын нерген «У вий» журнал гоч (1-ше номер) тыге каласен: «Ныл пьесым возенам, Шернуреш, моло вереат модалтын». Но иктыжат савыкталтын огыл, сандене мурпашажым шымлыше-влакын (Сёмен Черныхын, Аркадий Ивановын, Михаил Сергеевын) статьялаштышт нине пьесе-влакын содержанийышт нерген ик шомакат уке. Такше Сергеев рашемден: кумытшо (кум кыдежан «Йыпше теме» да ик кыдежан «Энгеклан тонгак» ден «Шолем») Москосо Востокиздатыште 1923 ийыштак посна книга дене лекшаш улмаш. Но ош тўням ужын огытыл, ала-можо мешаен. 1935 ийыште Маргосиздат Шабдар Осыпын пьесыжым (лўмжў ончыкталтын огыл) посна книга дене савыкташ палемден. Тиде ганат план илышыш пурталтде кодын. Туге гынат историй документ-влак писательын ик пьесыж нерген радамынрак каласкалаш негызым пуат.

...Марий драмстудий 1928—1929 тунемме ийыште ныл спектакльым сценыш луктын. Тиде — С.Чавайнын «Мўкш отарже» да «Кугуярже», Л.Толстойын «Пычкемыш лонгаштыже» да О.Шабдарын ныл кыдежан «Илыш йыжын» драмыже. «Эти пьесы в театре проходили с успехом», — возен тунам «Марийская деревня» газетыште студий вуйлатыше Иван Романов-Одар. Тудын серымыж гычак рашемеш: «Илыш йыжыным» икымше гана 1 Май пайрем кечын модмо. Романоват, театр директор Иван Ибраеват газет гоч увертареныт: 1929—1930 ийлase сезонышто нине ныл спектакльым Марий областысе кантонлаште ончыкташ тўналыт. Тугеже Шабдарын пьесыжымат верлаште шуко ен ужын манын шонаш лиеш.

А мо нерген каласкален «Илыш йыжын» пьесе? Тиде йодышлан вашмутым тунамсе кок статьяште муына. «У вий» журналын 1929 ийысе 6-шо номережыже писатель Тыныш Осып «Сылнымут тергымаш» лўман рецензийым печатлен, шке чоскажын серымыжым радам дене лончылен лектын. Ойжым тыге тўналын: *«5 майыште Йошкар-Ола театреш студийыште тунемше-влак «Илыш йыжын» лўман драмым ончыктышт. Драмым угыч возымо, але книгашке савыктыме деч ончыч кўчыкшым (ситыдымашыжым — Г.З.) ончыкташ келша. Драмыште кытык-катыкше ятыр уло. Угыч сайын тўрлатыде, драмым савыкташ ок йўрў».*

О.Тыныш тымарте шкежат ятыр пьесым серен, драматургийын законжым удан огыл пален, сандене тудын аклыме шомакшылан, лончылымыжлан ўшанаш лиеш. Чылажат рашрак койжо манын, Тыныш кажне кыдежым посна радамлен, экшыкым тура ончыктен.

Теве икымше кыдеж: *«Школышто кугыен-влакым туныктымаш ятыр жапым налеш. Модыш уке. Эртак парт коклаште гына кутырен шинчат. Южо кутырымашыже пеш кужу. Туныктышо Эчан Ленинын илышыж нерген пеш кужун, нелын, книга гыч лудмыла ойла. Шем Павылын сценыш пурымо годым модмаш нимаят ок келше. Тугай тале кулак, йўшў улмаш гынат, шке ўдыржым школ гыч нангаен кертын огыл, шонго сторожлан шкенжым шўкен лукташ вуйым пуэн. Эчанат кулак ваштареш шогымыжым раш ок ончыкто. Сторожлан покташ, туманлаш ок полшо. Модмо коклаште кок кашын сцене чылт яра кодеш. Сценым туге яра кодымо ок келше. Ялсоветыш кайыше Эчан ала-кузе пеш вашке мўнгў пўртылеш. Автор онаште «Эчан — Эчу» манын возымым лудашлан гына ала-мо Эчаным мўнгў пўртылыкта».*

Кокымшо кыдеж критиклан тыге кончен: *«Эчанын калык коклаште ыштыме пашаже пеш шагал ончыкталтеш. Кыдеж тўналтышыште гына*

йоча-влакым сад шындаш туныктымым ончыктым. Умбакеже Эчаным пеш шагал ужына. Мучашыште кыдежын кок кумшо ужашыжым Опойын Япык кува дене койдамыже налын. Опойын койдамыжым тынар кужун ончыктымыжо ала-молан кӱлеш? Тудо чылт уто. Тыште автор тӱн корно гыч коранын. Дrame герой-влакын илышышт, кредалмышт нимаат ок кой. Калык коклаште Эчан кузе пашам ыштен, тидым нимаат ончыктым огыл, ӧрдыж гыч ойлымым гына колына.

Тиде кыдеж йӧршеш уто манашат келша. Тӱналтыш кыдеж дене танастарымаште тыште ончыктым илыш ончык нимаат тошкалын огыл. Руш манмыла, ны «завязка действия», ны «развитие действия» огыт кой. «Илыш йыжын» манмыже кушто?»

Кумшо кыдежымат тӱткын шергал лекме: «Тыште эртак Шем Павылын осал койышыжо гына ончыктым. Тыштат автор ала-молан Павылым Эчан дене ваш ок ыште. Каври ден попын рольышт уто, раш ончыктым огыл. Нуным луктат гынат лиеш. Кыдеж мучашыште Шем Павыл шке ӱдыржым пызыраш тӧча. Марий коклаште тыгай койышым колалтын огыл. Миллион еныште тугай ен икте гына лиеш манаш гын, марий калыкыште миллион енже уке. Адак тугай пашам ышташ Шем Павылын кӱлешыжат тунарак уке. Тудо ӱдырамаш деч посна ок иле. Тудын пӧртыштыжӧ вате олмышто илыше самырык Овдаки уло».

Пытартыш кыдеж могайрак?

«Эчан чахотко чер дене кола. «Эчан пытыш, кулак сеныш», — автор маннеже. Эчанын кулак вастареш чоткыдын шогымым йӧршын ышна уж. Адак колаш тӧчен кийымыж годым шкетын орланен кия. Йӧратыме Эчужат уке. Тудым автор ала-молан коранден. Ик шонго Япык кува гына воктеныже почанеш. Совет властят туныктышо Эчанлан полшен огыл. Тыгай мучаш молан йӧра? Кӧн кумылжым нӧлташ йӧра? Кулаклан куана-наш веле йӧра. Нылымше кыдеж кызытсе жаплан ок келше. Тудым чылт весемдаш кӱлеш», — возен Тыныш Осып.

Тыгеракын, тиде рецензийыште (онай, пьесым серыше енын лӱмжӧ статья мучко ик ганат каласалтын огыл) драмын содержанияжым сайынак почын пуымо. Критикын ойжо тӱрысnek чын але уке — каласаш неле, вет ме ны пьесым лудын, ны спектакльым ужын огынал. Но икте раш: тыште палемдыме южо экшык драматургын огыл, а режиссёрын да артист-влакын пашашт, мастарлыкышт дене кылдалтын.

А кӧмыт модыныт? Тидеже «Ряб» лӱмтамган авторын рецензийже гыч («Йошкар кече» газет, 1929 ий 10 май) рашемеш. Ты возымашат критике шӱлышан, но мыланна тидеже огыл, а могай рольым кӧн модмым палаш полшымыжо шерге.

Статья кугу огыл, тудым тичмашын ончыкташ лиеш.

«Майын 1-й ден 5-же Марий театреш марий студийыште тунемше-влак Шабдар Осыпын «Илыш йыжын» пьесыжым шындышт. Тиде пьесе марий туныктышын, икшывым, кугыен-влакым туныктен, тулеч посна тӱрлӧ калык пашаш орланен, чахотко дене колымым ончыкта.

Тиде пьесе кызытсе жаплан ок келше. Кызыт совет власть учичылым сай онча: пашадарымат эре кӱзыктен шога, чахотко денат ок пуштеде. Тӧрлатыме-эмлыме верыш (курорт, санаторий) колта. Калык пашаштат огыт индыралт, профсоюзат пеш арала.

Ты пьесым модаш ятыр ямдылалтыныт. Артист-влакат кок ий тунемше улыт, теней пытарат. Садлан кузе модмыштым каласаш уто огыл.

Эчаным Голубев, Эчум Филиппова пытартыш кыдежыште келыштарен ышт мод. Маринам Речкина, Шем Павылым Сорокин чыла верезак ышт

келыштаре. Пионер-влак Захаров ден Смирнова колаш тӧчышӧ Эчан дене воштыл-воштыл мутланат. Речкинат тугак мутланыш. Опойым Соколов пеш келыштарен модо. Япик кува (Шуреева) кӱчык марий тувырым чиен. Урвалыште йымач ош вичкыж руш чулкаже, чийыме сарафанже раш койыт. Адак декорацийым да монь сайын ончышаш годым кӱлеш-оккӱл почын колтат. Электричествымат кӱлеш-оккӱл волгалтарен колтат. Тыгай тӧрсырым тӧрлатен, ончыкыжо марий спектакльым арун шынден, писын модаш тыршыман».

Тыге лектеш: драмыжат начарын сералтын, модшо-влакат келыштарен моштен огытыл.

Тыште каласыме артист-влак кокла гыч тачысе ончышылан икте-ко-кытшо гына изиш палыме. Анастасия Филиппова Шабдар Осып семынак репрессий пуламыреш пытен. Михаил Сорокин фронтеш вуйжым пыштен. Марий АССР-ын калык артисткыже Прасковья Смирнова 1947 ий шыжым ӱмыр лугыч колен. Эн кужу айдеме да актёр курымым Марий АССР-ын заслуженный артистше Тимофей Соколов (1899—1990) илен.

Тыге шонаш лиеш: нине кок рецензий негызеш Шабдар Осып ялысе туныктышо нерген драмыжым кӱлынак ачален да 1935 ийыште посна книга дене лукташ ямдылен, но шонен пыштымым илышыш пурташ ала-можо мешаен. «Илыш йыжын» кагазыш велалтын огыл гынат, ме таче тудын содержанияжым шинчена, тушто кӧн да кузе модмыжат тӱн шотышто раш.

Артист Пӧтыр Пайдушын (П.И.Казаковын) статьяже тиде спектакльым яллаште калыкын кузе вашлиймыжым мыняр-гынат рашемда. Театр пеленысе студийым тунем лекше-влак 1929 ий мучаште икымше гана гас-трольыш лектыныт — Шернур ден Марий Турек кантонласе яллаште кум арня коклаште 12 спектакльым да кум концертим ончыктеныт. Пайдуш шке возымаштыже лач тидын нерген каласкала да палемда: «Марисолаште «Илыш йыжын» пьесым модмо годым ятыр еҥже, чытен кертде, шортынат колтен». Нуно, очыни, тӱн герой Эчаным чаманеныт.

ИКЫМШЕ КНИГА — ЛЕНИН НЕРГЕН

Шабдар Осыпын икымше книгаж нерген возымаште чылажак чын огыл улмаш. Справочниклаштат, моло изданийлаштат ик гана vele огыл лудынна: 1929 ийыште Йошкар-Олаште О.Шабдарын икымше сборникше — «Кӱсле йӱк» — савыкталтын. Ончет гын, тудо эше кум ий ончычак шке лӱмжым «В.И.Ленинын илышыже» изирак (улыжат 56 страницан) книган комыштыжо ужын. Ты изданийын вуймутшо йымалне лудына: «Апшат Макси ден Шабдар Осып возымо». Тудым Центриздат (СССР-ысе калык-влакын рӱдӧ савыктышышт) 1926 ийыште луктын. Историк-краевед Михаил Сергеевын ик статьяштыже «Апшат Макси ден Шабдар Осып В.И.Ленинын биографийжым кусареныт» манын ойлатеш. Уке, тыге огыл. Вождь нерген ты книгам нуно шке возеныт, да тудым биографийлан шотлаш огеш лий.

Изданий куд ужашлан пайлалтын: «Мо верч В.И.Лениным пӱтынь тӱня шемер пагала», «В.И.Ленинын илышыже», «В.И.Ленин — Совет властын вуйжо», «В.И.Ленинын черланымыже, колымыжо», «В.И.Ленинын шӱды-мыжӧ (коммунистын товатлымыже)».

Посна (кокимшо) ужаш семын Александр Афанасьевын «Ойган увер» почеламутшым пуртымо. Тыште Ленинын уке лиймыжлан кӧра шемер калыкын кузе чот колянымыз нерген ойлатеш:

Шыпак лийза,
Колышталза,

Нел(е) уверым мый ойлем!
Упшдам налза,
Йышт шогалза,
Ленин йолташна колен.

Автор-влак вождь нерген шке мутыштым тыге тўналыныт: *«Владимир Ильич Ленин колымылан вашке кок ий темеш гынат, уло шемер калык ту кечым тентгечысе ганяк шарна. Пўтынъ тўнямбал шемер тудын колымыжлан пеш кугун ойгырен кодо (поян тўшкаже, ты уверым колын, куанен колтыш). Улак верыште илыше марий калыкланат тиде ойго шўмешыже возо...»*

Могай шонымаш дене кидыш ручкам кучымышт нерген автор-влак тыге серат: *«В.И.Ленинын чыла пашажым ойлен от пыtare. Ме тиде изи книгаш тудын илышыжым, данле пашажым марий калыклан кўчыкын гына ойлен пуэна»*. Шомакыш ешартыш семын книгаш индеш фотосўретым пуртымо.

Книган пытартыш ужашыже Ленинын каласен кодымо шым сугынь да нуным шукташ коммунист-влакын товатылымышт дене палдара (но ала-молан шым ганажат «товатлена» олмеш «товалена» манын возымо).

Совет пагытыште Юмо шотеш ужмо ег — Ленин — нерген тиде изирак книга кунам да кузе возалтын? Да кушто? Тунам Апшат Макси саде Центриздатчысе Марий секцийыште редакторлан пашам ыштен, а Шабдар Осып Кужэнер селаште туныктен илен. Очыни, иктаж-могай сомыл дене (ала лўмынак) Москош мийымыж годым ик-кок кечылан вашлийыныт да вождь нерген возен шындыныт. Ты паша, векат, 1925 ий мучашыште шукталтын (книгаште «Ленин колымылан вашке кок ий темеш» манме — а тудо 1924 ий 21 январьыште уке лийын).

Писательын биографийже гыч палена: Ленин нерген книгам ямдылыме жапыште Шабдар Осыпын шўм-чоныштыжо вождьын поэтический образше ылыжын, да тидын нерген шонкалымаш гыч «Ленинлан» почеламут шочын. Тысе пытартыш куплет вождьын кугу пашажлан көра марий шемерын илышыже сай могырыш кузе вашталттым почын ончыкта:

Ленин ойым орлык ужшо марий калыкат
Колын налын, койын вел помыжалтеш, куана.
Марий шиже: уке пызырышет нигöат,
Моло деч огеш код: тунемеш, тарвана.

Тиде лийын Шабдар Осыпын кугу он лўмеш возымо икымше почеламутшо. Кокымшым (да пытартышым) 1929 ийыште Шернурьшто серен. Тунам Ильичын ош тўням коден кайымыжлан вич ий темын. «Ленин куат» лўман стихиштыже автор шке вийжылан чот ўшанен ойла:

Ленин тулжо пеленем гын,
Огеш сене нигöат!

«В.И.Ленинын илышыже» книгам вич тўжем экземплярим савыктыме улмаш, акше 10 ыр лийын. Кызыт тудым С.Г. Чавайн лўмеш Национальный библиотекекыште гына ужын кертына.

ИКМЫНЯР ЙОДЫШ ДА ВАШМУТ

Шабдар Осыпын сылнымут чурийжым эн кумдан да тичмашын почын ончыктышо «Мурпого» книгам (1988) литературовед Семён Черных ямдылен. Тудак писательын творчествыжым нигö деч келгын шымлен, тиде

темылан кок монографийым — «Иосиф Шабдар» (1958) ден «Осып Шабдар и его традиции» (1975) савыктен. «Мурпогым» чапле кагазеш велыме латкок фото сѳрастара. Иктыжым 1917 ий февральыште ыштыме, тушто кум марий салтакым: Иосиф Шабдаровым, Семѳн Алексеевым да Иосиф Токтауловым — ужна. Книгасе текстлан ўшанаш гын, фотошто Шабдар покшелне шинча. Но тыге огыл. Покшелне Алексеев верланен, а Иосиф Архипович шолалелне шога. Тиде йонылышым журналистикын ветеранже Аркадий Конышев тўжвак луктын («Ончыко» журнал, 2002 ий, 5-ше №).

А.Л.Конышев, О.Шабдар семынак, Изи Лужалу ялыште шочын-кушкын. Шкеж дене иктагаш Эрик Шабдаров нерген журналысе саде статьяште возышыла, автор манын: «Акаже Кугу Отечественный сар годым, 1942 ийыште, черланен колыш». Туге умылаш лиеш, пуйто Маргарита Шабдарован ўмыржѳ мѳнгыштѳ, тылыште, кўрылтын.

А.Конышев «По реке памяти» статьяштыже («Республика» газет, 1993 ий март) тидын шотышто утларак раш каласен: *«Детей у писателя было трое. Старшая, Маргарита, ушла добровольцем на Великую Отечественную войну. В 1942 году она была заброшена в один из партизанских отрядов, действующих в глубоком тылу врага. Знаем, что хорошо воевала, но никто не ведает о её дальнейшей судьбе».*

Шабдаровмыт ден Сапаевмыт ваш келшен, кылым чак кучен иленыт. Южгунам пайремым пырля эртареныт. Писатель тыгай годым кушталташ да муралташ йѳратен. Тудын тунамсе икмыняр мурыжым Вера Сапаева 1960 ий 5 августышто кагазыш возен да архивыш аралаш пуэн. Кокытшо тыгай:

- 1.Шўмеш пижше поро танем,
Кўчык ўмырем шукталам гын,
Пытартышлан ош шўргемжым
Эркын, шыман шупшалал.
Воктенетше ом лий гынат,
Йѳршеш мыйым ит мондал.
Мыйын шўгар ўмбакемже
Одар ломбым тый шыңдал.
Шошым шўшпык, тушко шинчын,
Куаналын шўшкалталже.
Шыже мардеж, пуалалын,
Йѳсын-йѳсын шўшкалталже.

2.Шошо шуэш, молан йӧра?
Пеледыш пеледеш, молан йӧра?
Эй, молан йӧра, кӧлан йӧра —
Мемнан ўмыр эртал кая.
Ик виемлан кок кўпчыкем,
Йўдшым кузе эртарышаш?
Ик шўмемлан шўдӧ коло ойго,
Кечыжым кузе эртарышаш?

...В.И.Ленин нерген книга лекме деч вара Шабдар Осыпын сылнымут пашаже латик ий (улыжат латикте!) шуйнен. Тиде жапыште шочмо калыклан куд ойпогым пӧлеклен. Нунын коклаште — «Кўсле йўк» ден «Вурс йўк» поэзий книга, «Кориш» ден «Тўшка вий дене» повесть-влак, «Ўдырамаш корно» сборник да тыгаяк лўман роман.

Илен-толын, драматург-влак Арсий Волков ден Петр Эсеней «Кориш» повестьым да «Ўдырамаш корно» романым пьесыш савыреныт. Икым-шыжын пўрымашыже куандарыше лийын: «Коришым» М.Шкетан лўмеш да курчак театрлаште шындыме, а П.Эсенейын 1971 ийыште роман негызеш серыме «Марина» драмыже таче мартеат ны лудшо, ны ончышо дек миен шуын огыл, архивыште кия. Игорь Фадеев «Акыр саман» повесть гыч тыгаяк лўман драмым шочыктен. Тиде пашаже ончыч «Кугарня» газетеш, вара, 2009 ийыште, «Ончыко» журналеш савыкталтын.

Мут толмашеш, «Акыр саманым» рушлашке кум гана кусарыме. А.Айзенворт тудым «Трудные годы» лўм дене 1934 ийыште «Натиск» журналеш (Горький ола) луктын. А.Кременскойын кусарымыже «Гибель мира» вуймут дене ик гана веле огыл печатлалтын. Кумшо гана В.Муравьёв келыштарен, тудак «Кориш» повестьым кусарен. «Кориш» повесть ден «Ўдырамаш корно» роман курыкмарла савыкталтыныт.

1960 ий июнь годсек Шернур посёлкым Шабдар Осыплан чапкў сӧрастара. 1998 ий шошым, писательын шочмыжлан ик курым темме вашеш, тудын лўмжым Мустай кыдалаш школлан пуымо. 2007 ийыште шочмо ялыштыже шарнымаш кўм почмо.

Илыш энгер ончыко вашка, ош тўняште ик тукумым весе алмашта, но калыкнан кугу усталыкан шочшыжо-влак огыт мондалт. Да эшеже жап эртыме дене нунын илышышт да пашашт нерген каласкалыше у деч у факт почылтеш, тидлан кӧра нине ен-влакын ўмыр книгашкышт у лаштык возалтеш. Тыгеракак ойлаш лиеш Тымапий Арпик ден Мусий Марьян Осып эргышт — туныктышо, писатель, шымлызе Шабдаров Иосиф Архипович Шабдаров (Шабдар Осып) — нерген.

Купсола школ

цикл бакыш опталым. Стартерым тошкалым — реактивный самолетла мўгыралтыш. Шым километрым толын шуым вет. Иктаж 200 метрлан ыш сите, шўкаш логале. Ацетонат бензиным алмашта улмаш.

Чодырам шупшыктена. Чавайн лўмеш колхоз председатель Владимир Петров Т-40А тракторым пашам пытарымешке пуэн. Ик эрдене, 8 шагатланак тракторист Алик Данилов дене пум пеш кондена. Ончем: школ ончылно партий райкомын УАЗ машинаже шогылтеш. Тушечын партий райкомын кокымшо секретарьже Александр Николаевич Иванов лектеш. Кутырымаш гычын пале лие: ала-кў мыйын ўмбака вуйым шийын, пуйто школышто паша огеш кай. Кудывечыш ончале: пу тичак, школ ўмбалат чолгыжеш, трактор тележкыштат 8 шагат эрденак пу шога. Шоналтышат, шкаланже иктешлымашым ыштыш. «Кў таче пашашке лектын огыл?» — йодо мый дечем. Каласышым: тиде, тудо (лўмыштым ом ончыкто). Мўнгышкышт миен, нуным чодырашке намиен кодыш. Умылышым: партий райком мыйын велыште.

Пу ситыш: школан — 200, учитель-влаклан 100 кубометр лие. Ик арня гыч Нуръял Корамас марий Микывыр шке бензопилаж дене пум йыген пытарышат, тўшкан шелын, йытыран гына артана шоптен шындышна.

Август кыдалне приемный комиссий школым у тунемме ийлан при-ниматлаш тольо. Терген лектыч — чыла ямде: пу ситышын, партым, окнам чиялтыме, столовыйышто чыла ўзгар верыштыже, санитарный нормылан келшыше, пожарный щитымат уэмдыме. Школ сдатлыме графаш «отлично» оценокым шындышт. Вот ынде каналташат лиеш, шонышым, но вашке у тунемме ий тўналеш.

Изи Корамас школышто Морко районлан сайын палыме ен-влакымат туныкташем логалын. Теве нунын лумышт: «Морко мланде» газетын тўн редакторже Анатолий Анатольевич Титовым, врач-стоматолог Альберт Аркадьевич Шабановым, С.Г.Чавайн лўмеш музейын шанче пашаенже Людмила Александровна Петровам да молымат.

1980 ий. Мыланем вес, Купсола школышко тиде пашашкак куснаш логале. Тыштат сўрет куандарыше огыл. Коридор, класс-влак пеш пычкемыш улыт, пырня дене пырня коклаште регенче кеча. Паша сита, шонышым.

1982 ий май тылзе. Эрдене эрак школышкына роно вуйлатыше Вла-